

ZAKOŃCZENIE I ...

NOWE OTWACIE DLA POLSKIEGO BEZPIECZEŃSTWA

Warszawa, 26.05.2020

Stanisław Koziej
Uczelnia Łazarskiego

NEOZIMNOWOJENNY CHARAKTER KONFRONTACJI ROSJI Z ZACHODEM W DRUGIEJ DEKADZIE XXI W.

Nie ulega wątpliwości, że już od wielu lat relacje polityczne między Rosją i Zachodem, w tym USA, NATO i UE, mają znowu, jak kiedyś między ZSRR i Zachodem, charakter konfrontacyjny o globalnych konsekwencjach¹. Używane są w niej wszelkie środki polityczne, ekonomiczne, informacyjne, z pośrednim wykorzystywaniem także środków przemocy, w tym przemocy militarnej włącznie, do wywierania presji poprzez ogłaszanie doktryn, przeprowadzanie manewrów czy wręcz prowokowanie incydentów w przestrzeni powietrznej lub na morzu, a w skrajnej postaci wręcz szantaż groźbą użycia siły. Trwają też pośrednie, zastępcze, poprzez pośredników, „podchody” wojenne (proxy wars), czego Syria może być dobrym przykładem.

Łatwo dostrzec, że jest to klasyka zimnej wojny: strony konfrontują się politycznie, ale bez przekraczania poziomu wojny „gorącej”, progu bezpośredniego użycia przeciwko sobie przemocy zbrojnej. Mamy więc w relacjach Rosji z Zachodem do czynienia z warunkami, które coraz częściej nazywane są wprost nową, czy też drugą zimną wojną, czy też hybrydową zimną

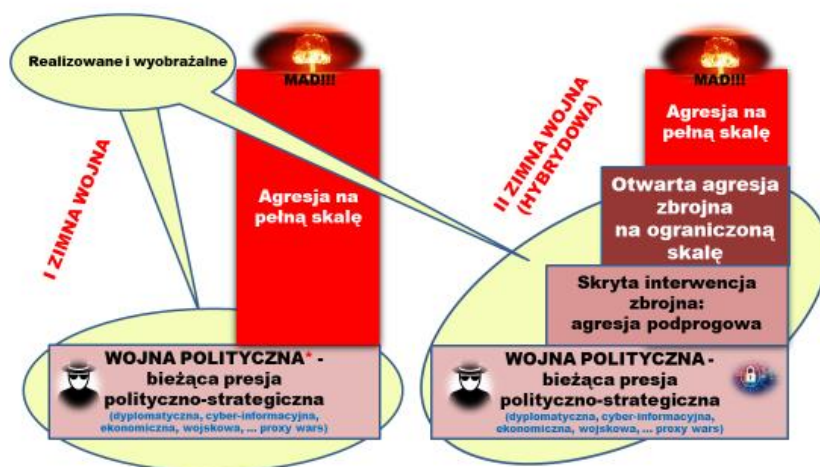
¹ Drugi obszar takiej konfrontacji, z pewnością jeszcze poważniejszy, to rejon Azji i Pacyfiku, gdzie narasta rywalizacja „hegemoniczna”, czyli o przywództwo światowe, między hegemonem – USA i pretendencem – Chinami.

wojną². Oczywiście jest ona, choć podobna co do istoty do swej poprzedniczki z XX wieku, inna co do charakteru. Nie ma wymiaru międzyblokowego, mniej w niej ideologicznego sporu, pojawiły się nieznane poprzednio na taką skalę zmagania w cyberprzestrzeni, zmasowane dywersje informacyjne ułatwiane zwłaszcza dzięki internetowi i mediom społecznościowym, umożliwiające w połączeniu z tradycyjnymi środkami presji polityczno-strategicznej prowadzenie z dużym rozmachem wszechogarniającej konfrontacji w postaci tzw. wojny politycznej³. W nowych warunkach o wiele bardziej prawdopodobne stały się konflikty ograniczone, w tym skryte, podprogowe, choć w dalszym ciągu i w tych warunkach istnieje groźba wojny na pełną skalę. Krótko mówiąc radyklana różnorodność, czyli hybrydowość zagrożeń, ryzyk i wyzwań stała się cechą dominującą zimnej wojny w XXI wieku (szkic nr 1). Dlatego myślę, że nazywanie jej hybrydową zimną wojną może mieć swoje uzasadnienie⁴.

² Zob. np. E. Lucas, *Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2008. Także: S. Koziej, *Hybrydowa zimna wojna w Europie*, „Pułaski Policy Papers, Komentarz Międzynarodowy Pułaskiego” Warszawa, 05.09.2016 r.; http://pulaski.pl/wp-content/uploads/2015/02/Pulaski_Policy_Papers_Nr_20_16.pdf, dostęp: 22.05.2020

³ Zob. np. H. Brands, *The dark art of political warfare: A primer*, American Enterprise Institute, February 6, 2020, <https://www.aei.org/wp-content/uploads/2020/02/The-dark-art-of-political-warfare.pdf>, dostęp 24.05.20

⁴ W literaturze zachodniej spotyka się też inne określenia tego nowego charakteru działań wojennych, a mianowicie „działania wojenne w szarej strefie”. Zob. np. *Competing in the Gray Zone: Russian Tactics and Western Responses*, RAND Corporation, 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2791/RAND_RR2791.pdf, dostęp: 20.05.2020. Także - *By Other Means, Part I: Campaigning In The Gray Zone*, CSIS, July 2019, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/Hicks_GrayZone_interior_v4_FULL_WEB.pdf, dostęp: 20.05.2020.

*Twórcą terminu „political warfare” jest G.F. Kennan (1948 r.)

Szkic 1. Porównanie I zimnej wojny XX wieku z nową (II) zimną wojną XXI wieku między Rosją i Zachodem: stopnie eskalacji (opracowanie własne)

Taki właśnie hybrydowy typ konfrontacji między Rosją i Zachodem trwa w praktyce od czasu rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie, która w istocie zakończyła okres pozimnowojenny w międzynarodowych stosunkach bezpieczeństwa na obszarze euroatlantyckim. To już wystarczająco długi czas, by zacząć poważnie zastanawiać się nad tym, czy to jest tylko chwilowy stan środowiska bezpieczeństwa w Europie, czy może zmieni się, a jeśli tak, to jak szybko i w jakim kierunku, czy też jednak przyjdzie nam dłużej żyć neozimnowojennych warunkach bezpieczeństwa? To są ważne pytania, bo od odpowiedzi na nie zależą kierunki przygotowań strategicznych Zachodu jako całości, w tym Polski także. Próbę odpowiedzi na takie pytania warto rozpocząć od krótkiego przeglądu wcześniejszej ewolucji środowiska strategicznego, która doprowadziła do genezy obecnej drugiej zimnej wojny.

Zimna wojna XX wieku

W czasach pierwszej, klasycznej zimnej wojny XX wieku świat był zdominowany przez trwające nieustannie zmagania między dwoma przeciwstawnymi obozami – komunizmu i demokracji. Zmagania te obejmowały wszystkie sfery stosunków międzynarodowych (ideologiczną, polityczną, ekonomiczną, wojskową, kulturową itp.). Mogły się one łatwo

przerodzić w wielką konfrontację zbrojną, z globalną wojną jądrową włącznie⁵. To był w zasadzie jedyny poważny rodzaj zagrożenia, który determinował ówczesne środowisko bezpieczeństwa. Na czele obu przeciwstawnych bloków stały dwa najpotężniejsze mocarstwa, które wygrały II wojnę światową: USA i ZSRR. Z uwagi na potęgę militarne obydwu mocarstw, spór ten szybko przybrał rozmiary globalne. Nastąpiła epoka dwubiegunowej rywalizacji między USA i ZSRR o hegemonię w świecie⁶.

Najważniejsza linia konfrontacji przebiegała w Europie, gdzie naprzeciwko siebie powstały najpotężniejsze ze znanych w historii sojusze polityczno-militarne: NATO i Układ Warszawski. Fakt dysponowania bronią jądrową spowodował, że niemożliwe stało się czysto militarne rozstrzygnięcie konfrontacji. Zasada wzajemnego gwarantowanego zniszczenia (MAD – Mutual Assured Destruction) powstrzymywała obydwie strony przed jej użyciem⁷.

Niewątpliwie kluczowym czynnikiem zimnej wojny był wyścig zbrojeń, w nim zaś główną rolę odgrywał wyścig zbrojeń nuklearnych. Jego spektakularnym wyrazem była rywalizacja w kosmosie, a jej apogeum stało się rzucenie przez USA na progu lat osiemdziesiątych wyzwania w postaci tzw. „gwiezdnych wojen”. To było już ponad siły wyczerpanego wysiłkami militarnymi i ekspansjonizmem ideologicznym systemu radzieckiego. Tym bardziej, że zimnowojennej konfrontacji USA i państwa zachodnie wykorzystywały z powodzeniem swoją główną siłę – potęgę ekonomiczną. To właśnie przewaga ekonomiczna doprowadziła w ostatecznym rachunku do jej wygrania przez Zachód. O wyniku zimnej wojny przesądziły zatem ostatecznie czynniki pozamilitarne. *„Ameryka była po prostu znacznie bogatsza, znacznie bardziej zaawansowana technologicznie, bardziej prężna i innowacyjna w sferze militarnej, bardziej twórcza społecznie i atrakcyjna. Potencjał twórczy Związku Sowieckiego był krępowany przez gorset ideologiczny; system stawał się coraz bardziej skostniały, gospodarka coraz bardziej marnotrawna i mniej konkurencyjna pod względem technologicznym. Dopóki nie wybuchła wzajemnie niszcząca wojna nuklearna, w długotrwałym współzawodnictwie Ameryka tak czy owak musiała w końcu zwyciężyć”*⁸.

W sumie zimna wojna w XX wieku była globalną konfrontacją systemową, wielowymiarową, toczyła się we wszystkich dziedzinach funkcjonowania państw i życia

⁵ H. Kissinger, *Porządek światowy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2017, s. 260 – 308

⁶ Z. Brzeziński, *Plan gry USA - ZSRR*, Nowe Wydawnictwo Polskie, Warszawa 1990; s. 23

⁷ Zob.: H. D. Sokolski (ed.), *Getting MAD: nuclear mutual assured destruction, its origins and practice*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, November 2004

⁸ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Świat Książki, Warszawa 1997; s. 9

narodów. W wymiarze militarnym najważniejszą jej treścią były zmagania o równowagę strategiczną, w tym zwłaszcza na poziomie broni nuklearnej, oraz związany z tym wyścig zbrojeń. Zakończyła się klęską Związku Radzieckiego i skupionego wokół niego obozu, który nie wytrzymał konfrontacji i konkurencji z Zachodem i załamał się wewnętrznie.

Geneza i charakter drugiej zimnej wojny

Ćwierćwiecze pozimnowojenne było w większości próbą budowania kooperatywnego systemu bezpieczeństwa w Europie. Wyrazem tego była m.in. strategia rzymska NATO z 1991 roku, która zaoferowała swoim niedawnym przeciwnikom, czyli państwom byłego Układu warszawskiego, odejście od konfrontacji na rzecz różnych form kooperacji. Zachód wyszedł wobec nich z takimi m.in. inicjatywami, jak Północnoatlantycka Rada Współpracy, Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego, program Partnerstwa dla Pokoju, Rada NATO – Rosja, czy wreszcie zgoda na przyjęcie do NATO niektórych krajów UW.

Najważniejsze znaczenie miały oczywiście relacje z Rosją. Ta początkowo, w latach 90., za prezydentury B. Jelcyna, zajmowała raczej ambiwalentną postawę wobec propozycji Zachodu: nie mówiła nie, nie mówiła tak. Pojawiały się nawet głosy o ewentualnym członkostwie Rosji w NATO. Sytuacja zaczęła się zmieniać po objęciu władzy przez W. Putina. Po kilku latach ocen i analiz Rosja ostatecznie zdecydowała się porzucić myśli o zbliżeniu z Zachodem i rozpoczęła politykę rewizjonizmu wobec pozimnowojennego ładu oraz odbudowy swojej neoimperialnej potęgi. W 2007 roku na Konferencji Bezpieczeństwa w Monachium prezydent W. Putin rzucił wyzwanie polityczne Zachodowi: Rosja przystępuje do odbudowy swojej mocarstwowej pozycji na scenie globalnej. Metodą tej odbudowy nie będzie kooperacja lecz konfrontacja polityczna z Zachodem (szkic nr 2). Było to w istocie niezauważone przez świat wypowiedzenie nowej zimnej wojny Zachodowi. Tę neozimnowojenną doktrynę Rosji można najogólniej określić jako imperialna dominacja na przestrzeni poradzieckiej oraz polityczna konfrontacja z Zachodem w wymiarze euroatlantyckim.

Szkic 2. Geneza nowej zimnej wojny (opracowanie własne)

W praktyce doktrynę tę W. Putin przetestował, sprawdzając reakcję Zachodu, w wojnie z Gruzją w 2008 roku oraz wywołując kryzys gazowy w Europie Wschodniej w 2009 roku. Testy były pomyślne dla Rosji, Zachód reagował ad hoc, chaotycznie i niekonsekwentnie. Po 5 latach, w 2014 roku nastąpiła agresja militarna na Ukrainę⁹, w tym aneksja Krymu oraz interwencja podprogowa w Donbasie¹⁰, m.in. z tragicznym zestrzeleniem samolotu pasażerskiego holenderskich linii lotniczych. To wydarzenie w zasadzie zakończyło pozimnowojenny okres w stosunkach bezpieczeństwa w Europie i rozpoczęło praktyczne wpełzanie w nową zimną wojnę między Rosją i Zachodem. W trwającej już dzisiaj „wojnie politycznej” (wzajemnej presji polityczno-strategicznej) obie strony na szeroką skalę stosują cały arsenał środków presji polityczno-strategicznej (szkic nr 3).

⁹ Więcej na temat konfliktu Rosji i Ukrainy – B. Pacek, *Wojna hybrydowa na Ukrainie*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2018

¹⁰ O gorących reakcjach na rosyjską agresję na Ukrainę patrz m.in.: S. Koziej, *Rozmowy o bezpieczeństwie*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2016, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/ksiazki/Rozmowy_o_bezpieczenstwie_Koziej.pdf, dostęp 22.05.2020

Szkic 3. Środki wojny politycznej (opracowanie własne)

Szczególne miejsce w tych neozimnowojennych zmaganiach zajmuje wojna w Syrii, gdzie mieliśmy i wciąż mamy do czynienia z klasyczną wojną zastępczą, tzw. proxy-war między tymi stronami. Wojny zastępcze występowały w historii zapewne od ... zawsze. Bardzo rozwinęła się ta praktyka w okresie zimnej wojny XX wieku, gdy pojawiła się broń nuklearna i wojna bezpośrednia między mocarstwami była ogromnie ryzykowna dla obu stron. Na szeroką skalę mieliśmy do czynienia z takimi wojnami na kontynencie afrykańskim w okresie masowych wojen narodowo-wyzwoleńczych. Teraz, po zakończeniu okresu pozimnowojennego i narastaniu nowej zimnej wojny między Rosją i Zachodem ta praktyka ponownie nasila się i nabiera znaczenia w stosunkach międzynarodowych. Syria jest dobrym tego przykładem.

Interwencje USA i Rosji w Syrii mają na celu przede wszystkim realizację ich interesów polityczno-strategicznych, które, jak wiadomo, są przeciwstawne, sprzeczne, zresztą nie tylko w Syrii, ale globalnie. Nie ulega wątpliwości, że te mocarstwa rywalizują, konkurują, a wręcz konfrontują się w Syrii. Konfrontacja ta odbywa się na wielu poziomach, płaszczyznach, ma wiele wymiarów, kontekstów: od politycznego, przez ekonomiczny, aż do militarnego włącznie. Mocarstwa te jednak unikają bezpośredniej konfrontacji zbrojnej, ustanowiły specjalne procedury, zasady komunikacji, informowania się, swego rodzaju tzw. wojskowe „czerwone telefony”, by uniknąć starć zbrojnych między swoimi wojskami. Wspierają jednak

przeciwwstawne strony, które walczą zbrojnie ze sobą: Rosja – wspiera rząd syryjski Asada, USA – opozycję (Syryjskie Siły Demokratyczne) i Kurdów (choć ostatnio nastąpiła tu znamienna wolta prezydenta D. Trumpa). W ten sposób Rosja i USA konfrontują się zbrojnie nie bezpośrednio, ale poprzez pośredników, wyręczają się w tej konfrontacji kimś innym.

Warunki do rosyjsko-amerykańskiej wojny zastępczej w Syrii pojawiły się wraz z interwencją Rosji w tym kraju po stronie rządu Asada. Powody ku temu miały ważne: polityczny - utrzymanie swoich wpływów w regionie Bliskiego Wschodu oraz strategiczny utrzymanie baz wojskowych w Latakii (baza sił powietrznych) i Tartusie (logistyczna baza morska) umożliwiających operowanie sił rosyjskich w regionie, a zwłaszcza rosyjskiej floty na Morzu Śródziemnym. Wspieranie wojskowe wojsk syryjskich jest podporządkowane tym dwóm celom strategicznym: klęska reżimu Asada mogłaby w ogóle przekreślić obecność Rosji w regionie, porażki wojsk Asada mogłyby stworzyć zagrożenie militarne dla tych baz.

Obecność wojskowa w Syrii daje też Rosji szersze możliwości prowadzenia nowej zimnej wojny z Zachodem. Spektakularnym tego przykładem był przeprowadzony w 2015 roku atak rakietowy z okrętów na Morzu Kaspijskim na cele terrorystyczne w Syrii¹¹. To był sygnał: my mamy takie same zdolności strategiczne jak USA, nasze Kalibry mogą robić to samo co amerykańskie Tomahawki. Proszę się z nami liczyć jako mocarstwem globalnym, a nie tylko regionalnym, jak chcieliby nas traktować Amerykanie. Syria jest też dobrym poligonem do doskonalenia bojowego wojsk rosyjskich, testowania broni, systemów dowodzenia, zdobywania doświadczenia bojowego przez kadrę i żołnierzy. Tysiące żołnierzy wojsk specjalnych, powietrzno-desantowych, lądowych, lotnictwa przeszło przez ten poligon. Nie mówiąc o równie licznych formacjach wojskowych najemników firm i organizacji formalnie niepaństwowych.

W sumie Rosja tę wojnę zastępczą wygrywa. USA tracą swoją pozycję w Syrii, głównie z uwagi na niejasną, niezdecydowaną politykę prezydenta D. Trumpa. Po drugiej stronie występuje bardziej konsekwentny gracz. Rosja w tej dekadzie zdecydowała się na nową zimną, polityczną wojnę z USA i szerzej – z Zachodem, której jednym z elementów – obok np. głośnych cyberinterwencji w wewnętrzne sprawy USA i innych krajów zachodnich – są wojny zastępcze. Toczy je póki co z powodzeniem na Ukrainie i w Syrii. Wygranie tych wojen może mieć istotne

¹¹ *Russia fires six Kalibr missiles at IS targets in Syria's Hama*, <https://www.youtube.com/watch?v=31FUj0va2fU>, dostęp: 22.05.2020

znaczenie dla kształtowania się nowego ładu międzynarodowego, a z pewnością nowego charakteru stosunków bezpieczeństwa nie tylko w regionach tych wojen, ale na całej przestrzeni euroatlantyckiej, a także w wymiarze globalnym.

Scenariusze przyszłego środowiska bezpieczeństwa

Neozimnowojenna zmiana w euroatlantyckim środowisku bezpieczeństwa, jaka nastąpiła w drugiej dekadzie XXI wieku każe zastanowić się, jakie mogą być scenariusze dalszego rozwoju stosunków bezpieczeństwa w relacjach Rosja – Zachód. Czy w perspektywie kilkunastu lat utrzymywać się będzie neozimnowojenna konfrontacja, czy nastąpi odwrót od niej do „chłodno-pokojowej”, zdroworozsądkowej kooperacji, czy też może przyjmą one najbardziej katastroficzny charakter niechcianej wojny „gorącej” (szkic nr 4)?¹²

Szkic 4. Scenariusze stosunków Rosja - Zachód (opracowanie własne)

Najbardziej prawdopodobny wydaje się **scenariusz neozimnowojenny**. Zachód już kilkakrotnie spotykał się ze strony Rosji z działaniami, które podważały możliwość zaufania do

¹² Zauważmy, że to, który z tych scenariuszy będzie realizowany, ma szczególny wpływ w pierwszej kolejności na bezpieczeństwo krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Więcej na ten temat – patrz m.in. S. Koziej, *The Euro-atlantic security Dilemma from the perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] *Bezpieczeństwo militarne i pozamilitarne w regionie UE – NATO*, red. I. Oleksiewicz, A. Woźny, Rambler Press, Warszawa 2018

niej i tym samym wolę wychodzenia z poważnymi inicjatywami kooperacyjnymi. Od Partnerstwa dla Pokoju, przez Radę NATO-Rosja, podejście do realizacji porozumienia o przerwaniu ognia po wojnie Rosja-Gruzja, realizację porozumień mińskich w sprawie konfliktu Rosja-Ukraina, pośrednią konfrontację w Syrii, aż do wzmożonej rosyjskiej aktywności dywersyjnej w krajach Zachodu (info- i cyber-interwencje polityczne w sprawy wewnętrzne, zwłaszcza wyborcze, sprawa Skripala itp.). Nie ma żadnych sygnałów zachęty ze strony Rosji, by zmienić obecny stan stosunków. Jeśli zatem Rosja nie zmieni szybko i wyraźnie swojego kursu politycznego, a na to się raczej nie zanosz, to obecna, hybrydowa zimna wojna będzie trwać. To od polityki rosyjskiej zależy spełnienie się lub wykluczenie tego scenariusza.

Ale od Zachodu z kolei zależy charakter tej nowej zimnej wojny. Można wyróżnić dwie jej odmiany: *stabilizacyjną i destabilizacyjną*. Jeżeli Zachód adekwatnie zareaguje na działania Rosji, jeśli wypracuje skuteczne mechanizmy powstrzymywania, odstraszania, neutralizowania presji i szantażu, obrony przed potencjalnymi nowymi formami agresji itp., to powstaną po prostu twarde mechanizmy wzajemnego równoważenia się, blokowania i tym samym stabilizowania neozimnowojennych stosunków z Rosją. Podobnie jak w pierwszej zimnej wojnie XX wieku prawdopodobieństwo przerodzenia się takiej konfrontacji w wojnę gorącą będzie ograniczone, aczkolwiek w swych formach hybrydowych i tak większe niż w tamtej zimnej wojnie.

Jeżeli natomiast Zachód nie będzie w stanie reagować adekwatnie na rosyjskie wyzwania i nie wykształcą się czytelne mechanizmy właściwe neozimnowojennej konfrontacji, będziemy mieć do czynienia z niestabilnym scenariuszem drugiej zimnej wojny między Rosją i Zachodem. Ryzyka wystąpienia w niej konfrontacji zbrojnej byłoby dużo większe, a w skrajnej postaci mogłyby stać się akceleratorem wybuchu wojny gorącej, czyli zrealizowania się czarnego scenariusza.

Przejdźmy teraz do drugiego scenariusza, tj. odejścia od konfrontacji neozimnowojennej na rzecz zdroworozsądkowej kooperacji, czyli „**chłodnego pokoju**”. Chłodnego pokoju – bo raczej nie z miłości, tylko z chłodnego wyrachowania. Jego prawdopodobieństwo jest dzisiaj mniejsze niż scenariusza pierwszego, aczkolwiek im bardziej wydłużymy horyzont prognozy, tym wydaje się ono zwiększać. Jak wspomniałem poprzednio, scenariusz odejścia od zimnej wojny na rzecz „chłodnego pokoju” zależy głównie, jeśli nie przede wszystkim, od postawy Rosji. Obecny kurs z pewnością nie zostanie zmieniony za

kadencji W. Putina. To jest prawie niemożliwe psychologicznie. Natomiast potem, po zmianie władzy, jego korekta, a nawet poważna zmiana jest prawdopodobna.

Wiadomo dosyć powszechnie, w Rosji także, że Rosja nie może wytrzymać zbyt długo konfrontacji, zwłaszcza ekonomicznej, z Zachodem. Jej gospodarka jest na to za słaba i dłuższa zimna wojna może doprowadzić do skutku podobnego, jak pierwsza zimna wojna, która zakończyła się upadkiem Związku Radzieckiego. Dlatego rządząca ekipa, mając świadomość nadciągającego ryzyka, może celowo doprowadzić do manewru politycznego podobnego do tego, jaki zastosowano za B. Jelcyna przekazując władzę W. Putinowi. Wytypowany przez elitę rządzącą nowy władca może mieć w związku z tym otwartą swobodę dokonania zwrotu politycznego ku kooperacji z Zachodem.

Dodajmy, że taka zmiana może być także wymuszona metodą rewolucyjną, tj. przez zbuntowany naród, widzący zmierzanie ku katastrofie. W sumie, scenariusz kooperacyjny może pojawić się jako opcja z wyboru lub wymuszona. W perspektywie dekady korekta kursu politycznego Rosji wydaje się bardzo prawdopodobna i dlatego w dalszym horyzoncie ten scenariusz wypadałoby stawiać na pierwszym miejscu, przed poprzednim, neozimnowojennym.

Co do scenariusza najgorszego z możliwych, tj. „**wojny gorącej**”, to warto podkreślić na wstępie, że należy brać pod uwagę jego trzy odmiany: *agresję skrytą (podprogową)*, *otwarty konflikt ograniczony* i *wojnę na pełną skalę*. Zauważmy, że w warunkach nowej, hybrydowej zimnej wojny wybuch konfliktu bezpośredniego między dwoma stronami jest bardziej prawdopodobny, niż w klasycznej zimnej wojnie XX wieku. Wtedy jakaś „mała wojna” (np. tylko o Kanał Kiloński lub o Bosfor i Dardanele), była w ogóle nie do pomyślenia. Ponad bieżącą wzajemną presją polityczno-strategiczną była od razu wojna na pełną skalę, z groźbą użycia broni jądrowej włącznie. Wzdłuż granicy wewnątrzniemieckiej stały naprzeciwko siebie ogromne, wieluset tysięczne, rozwinięte w gotowości do wojny armie NATO i Układu Warszawskiego. Każda iskra groziła wybuchem od razu wielkiej wojny. Dzisiaj bezpośrednia konfrontacja zbrojna, w szczególności skryte, zakamuflowane użycie przemocy zbrojnej, czyli agresji podprogowej, tj. poniżej progu otwartej, regularnej wojny (przykład takiej agresji mieliśmy na Krymie i mamy nadal w Donbasie), jest opcją do pomyślenia (szkic nr 5). Tego typu agresja rodziłaby poważne trudności w szybkim i skutecznym reagowaniu zbiorowego systemu obrony, jakim jest NATO, z uwagi na stwarzanie sytuacji trudnych do decyzji na zasadzie konsensusu.

Szkic 5. Środki agresji podprogowej (opracowanie własne)

Mniej prawdopodobna, ale jednak także dużo bardziej prawdopodobna niż w pierwszej zimnej wojnie, może być agresja otwarta, ale na ograniczoną skalę (szkic nr 6). Jej możliwość wiąże się z rosyjską koncepcją „parasola strategicznego”, jaki stanowi ewentualność użycia taktycznej broni atomowej w ramach doktryny tzw. deeskalacji nuklearnej konfliktu konwencjonalnego. Zakłada ona, że gdyby Rosja przegrywała konflikt konwencjonalny lub oceniała, że za chwilę zacznie go przegrywać, to może użyć taktycznej broni nuklearnej, wykonując uderzenie niekoniecznie na siły przeciwnika, ale ostrzegawczo, w powietrzu lub na morzu, by dać przeciwnikowi sygnał: jesteśmy na progu wojny nuklearnej, kończmy konflikt, siadajmy do negocjacji. Ale co uchwyciliśmy do tej pory, to nasze. Brak odpowiedzi NATO na tę doktrynę może zwiększać ryzyko wojny ograniczonej, generując u Rosji pokusę przeprowadzenia błyskawicznej i ograniczonej operacji dla ważnego zysku politycznego, utrzymywanego następnie metodą tzw. „faktów dokonanych”.

Szkic 6. Środki agresji ograniczonej (opracowanie własne)

Najmniej możliwa i najmniej prawdopodobna jest natomiast wojna na dużą skalę między Rosją i Zachodem, jako że podobnie jak przez lata pierwszej zimnej wojny działa tu odstraszanie nuklearne wedle zasady „wzajemnego gwarantowanego zniszczenia” (szkic nr 7). Taka wojna mogłaby być oczywiście tylko następstwem wypadku lub wyrwania się spod kontroli konfliktu ograniczonego, co z kolei wskazuje, że w sumie ryzyka wojny gorącej w warunkach hybrydowej zimnej wojny są większe niż w warunkach zimnej wojny XX wieku.

Szkic 7. Zagrożenie wojną na pełną skalę (opracowanie własne)

Neozimnowojenne wyzwania wobec NATO

W kontekście takich scenariuszy warto też zastanowić się, jak mogą one wpływać na wymagania wobec koncepcji strategicznej NATO¹³. Niewątpliwie w obliczu nowej, hybrydowej zimnej wojny nabiera nowego wyrazu problem **odstraszania i obrony konwencjonalnej** w Europie. NATO. Na ostatnich szczytach NATO poświęcano tym kwestiom bardzo dużo miejsca, czego wynikiem jest systematyczne zwiększanie obecności wojskowej na wschodniej flance, a także własne wysiłki obronne najbardziej zainteresowanych krajów, zwłaszcza takich jak państwa bałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia), Polska i Rumunia. Wszystkie te decyzje i działania mają charakter reaktywny, są operacyjnym reagowaniem na już powstałe zagrożenia. Niewątpliwie konieczna jest w NATO szersza i wybiegająca daleko do przodu strategiczna refleksja. NATO potrzebuje adekwatnej do warunków nowej zimnej wojny nowej koncepcji strategicznej¹⁴. Jednym z ważnych jej elementów muszą być założenia koncepcji strategicznej

¹³ Szerzej na ten temat: S. Koziej, *Obrona strategiczna NATO w warunkach hybrydowej zimnej wojny* Pulaski Policy Papers, 19.08.2019, https://pulaski.pl/wp-content/uploads/2019/08/Pulaski_Policy_Paper_Nr_06_19.pdf, dostęp: 22.05.2020

¹⁴ S. Koziej, *Ewolucja i scenariusze kształtowania się środowiska bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy w globalnym świecie. Szanse i zagrożenia przyszłości w warunkach przesilenia cywilizacyjnych*, redakcja naukowa: Jerzy Kleer, Konrad Prandecki, PAN, Warszawa 2018, s. 280 – 309, <http://koziej.pl/wp-content/uploads/2018/12/Koziej-Ewolucja-i-scenariusze-%C5%9Brodowiska-bezp.pdf>, dostęp: 22.05.2020

obrony w Europie odpowiadającej charakterowi już istniejących i przyszłych wyzwań i zagrożeń tak, aby zwiększyć możliwości sojuszniczego odstraszania, a gdyby ono zawiodło – zapewnić odparcie agresji na terytorium NATO¹⁵.

Biorąc pod uwagę omówione wyżej różne możliwe scenariusze rosyjskich neozimnowojennych zagrożeń można najogólniej rzecz biorąc wyróżnić dwie formy potencjalnej agresji na państwa NATO w Europie: *agresja nieterytoryalna*, czyli kampania wojenna bez zamiaru okupacji zaatakowanego terytorium, tj. prowadzenie operacji z wykorzystaniem znanych już metod wojny hybrydowej¹⁶ w połączeniu z modelem tzw. „wojny bezkontaktowej”¹⁷ oraz klasyczna *agresja terytoryalna*, która może mieć charakter albo ograniczonej kampanii wojennej (co do celów, sił, czasu i przestrzeni), albo też wojny na pełną skalę. Szczególnie niebezpieczne jest dla NATO to, że Rosja nie wyklucza możliwości zdecydowania się na ograniczoną agresję z zaskoczenia pod parasolem tzw. *doktryny deeskalacji nuklearnej* przy użyciu taktycznej broni atomowej¹⁸. Wojna na pełną skalę, jako niszcząca dla obu stron, jest raczej bardzo mało prawdopodobna i może być bardziej wynikiem błędu (np. w kalkulacjach co do skuteczności doktryny deeskalacji nuklearnej, kiedy konflikt w zamiarze ograniczony wymknąłby się spod kontroli), przypadku (np. awarii strategicznych systemów kierowania bronią nuklearną) lub dywersji (cyberdywersji) strony trzeciej, niż działaniem ze świadomego wyboru¹⁹.

¹⁵ A. Lanoszka, M. A. Hunzeker, *Conventional Deterrence and Landpower in Northeastern Europe*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, March 2019, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/download.cfm?q=1404>, dostęp: 22.05.2020

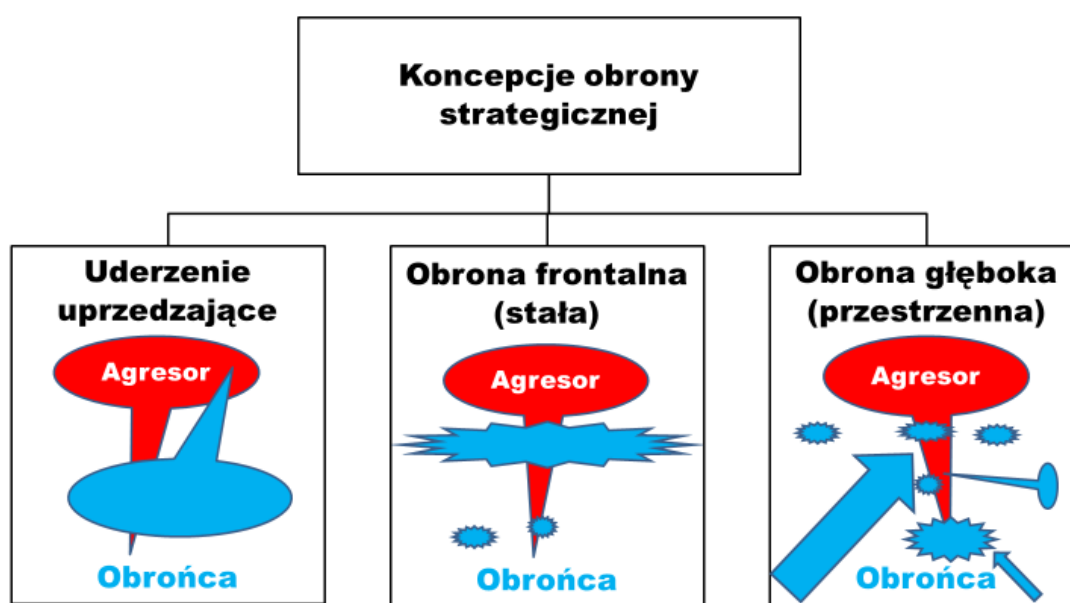
¹⁶ *By Other Means, Part I: Campaigning in the Gray Zone*, CSIS, July 2019, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/Hicks_GrayZone_interior_v4_FULL_WEB.pdf, dostęp: 22.05.2020 ; *The Growing Need to Focus on Modern Political Warfare*, RAND, Santa Monica 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/RB10000/RB10071/RAND_RB10071.pdf, dostęp: 22.05.2020; *Deterring Russia in the Gray Zone*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, March 2019, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/download.cfm?q=1407>, dostęp: 22.05.2020

¹⁷ Taką przyszłościową opcję prowadzenia działań wojennych biorą pod uwagę analitycy rosyjscy. Patrz np. A. Шарковский, *В современной войне воюют технологии. Основная ударная нагрузка в боевых действиях нашего времени ложится на авиацию*, „Независимая газета”, 22.12.2017, http://nvo.ng.ru/concepts/2017-12-22/1_978_technologies.html, dostęp: 22.05.2020

¹⁸ M. Kroenig, *A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation Strikes*, Atlantic Council, April 2018, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/Atlantic%20Council_StrategyDeterringRussianNuclearDeEscalation.pdf, dostęp: 23.05.2020

¹⁹ F. W. Kagan, N. Bugayova, J. Cafarella, *Confronting the Russian Challenge*, Institute for the Study of War, June 2019, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20CTP%20Report%20-%20Confronting%20the%20Russian%20Challenge%20-%20June%202019.pdf>, dostęp: 23.05.2020

Obrońca ma do wyboru z kolei trzy generalne koncepcje obrony strategicznej: a) *uderzenie uprzedzające* (obrońca koncentruje się na szybkim osłabieniu sił przeciwnika), b) *obrona frontalna* (pozycyjna, linearna, stała – tu punktem odniesienia jest przestrzeń, bronione terytorium), c) *obrona głęboka* (przestrzenna, manewrowa, z wykorzystaniem głębi operacyjnej, manewrowa – tutaj z kolei kryterium powodzenia jest czas trwania obrony, zyskanie tego czasu) (szkic nr 8).

Szkic 8. Opcje obrony strategicznej (opracowanie własne)

Warto zatem zastanowić się, która z powyższych teoretycznych koncepcji najlepiej mogłaby odpowiadać obecnym warunkom strategicznym? Na co może zdecydować się NATO w przyszłej koncepcji strategicznej jako optymalną odpowiedź na najbardziej prawdopodobną spośród wszystkich ewentualnych opcji praktycznego zagrożenia zbrojnego, czyli agresję ograniczoną z zaskoczenia?

Co do *strategicznego uderzenia uprzedzającego*, to NATO generalnie rzecz biorąc ma takie możliwości w sensie ogólnej siły. Ma wystarczający potencjał ilościowy i jakościowy, by wydzielić i utrzymywać zdolności informacyjne i uderzeniowe potrzebne do takiej operacji. Ale wydaje się raczej niemożliwe, aby koncepcja strategicznego, przed wybuchem wojny, uderzenia uprzedzającego mogła być przyjęta w drodze konsensusu jako doktryna obronna organizacji międzynarodowej. Dlatego chyba nikt z taką inicjatywą nawet nie wystąpi. Ale

nawet gdyby wystąpił, to zapewne trudno byłoby obecnie myśleć o zastosowaniu jej w odniesieniu do zagrożenia wojną na pełną skalę. Musiałoby to bowiem oznaczać przyjęcie koncepcji pierwszego uderzenia nuklearnego, a także rozwinięcie dużych sił uderzeniowych w pobliżu granicy bądź to zawczasu, na stałe, bądź to w ramach błyskawicznego rozwinięcia bezpośrednio w obliczu wojny. To dzisiaj jest nierealne.

Druga sprawa to czy uderzenie uprzedzające może być rozważane i traktowane jako czynnik odstraszania w stosunku do otwartej agresji ograniczonej (nie mówiąc o agresji podprogowej, w stosunku do której nie da się tego rozważać w ogóle)? Zaatakowanie uprzedzające mocarstwa nuklearnego musiałoby oznaczać zdecydowanie się na wojnę na pełną skalę, na cienkiej granicy lub wręcz z przekroczeniem granicy wojny nuklearnej, której nikt nie chce. To raczej eliminuje tę koncepcję z arsenału strategicznych opcji sojuszu.

Dodajmy jednak, że wcale nie oznacza, że uderzenia uprzedzające nie mogą być elementem doktryny wojskowej sojuszu. Mogą, i to nawet często, być wykonywane na poziomie operacyjnym, w toku działań wojennych, jako składowe sojuszniczych kampanii i operacji. Czyli w sumie w NATO koncepcja uderzeń uprzedzających może być kategorią operacyjną, ale nie strategiczną.

Przechodząc do oceny *koncepcji obrony frontalnej* w odniesieniu do różnych rodzajów zagrożenia agresją (na pełną skalę, ograniczona, terytorialna lub nieterytoryalna) warto zauważyć, że rozmieszczenie zawczasu głównych sił w pierwszym rzucie strategicznym byłoby mocno ryzykowne w kontekście wojny na pełną skalę. Wtedy bowiem, w razie uzyskania zaskoczenia strategicznego, agresor mógłby rozbić główne siły sojuszu już w jej początkowym okresie, w pierwszej kampanii wojennej w Europie Wschodniej. W razie ograniczenia się tylko do wojny konwencjonalnej mogłoby to oznaczać albo klęskę polityczną w Europie (rozbięcie NATO), albo długotrwałe montowanie kontrofensywy w przyszłości. Trzecią opcją mogłaby być tylko ... obopólna katastrofa strategiczna w razie decyzji o wojnie nuklearnej.

Ale jeśli uznamy, że wojna na pełną skalę z uwagi na odstraszanie nuklearne jest jednak dużo mniej prawdopodobna i głównym rodzajem zagrożenia jest agresja ograniczona, to duże siły w pierwszym rzucie strategicznym NATO mogłyby ją skutecznie odstraszać. I to jest szansa strategiczna na uniknięcie wojny gorącej, utrzymywanie konfrontacji neozimnowojennej na poziomie poniżej wojny gorącej, jaką mogłaby obiecywać ta koncepcja.

Czy zatem NATO się na nią zdecyduje? Podobnie jak z siłami na potrzeby strategicznej operacji uprzedzającej także w tym wypadku szanse na to są raczej niewielkie. Trudno będzie

o wolę polityczną w obliczu argumentów, że rozmieszczenie dużych sił NATO w strefie przygranicznej spowodowałoby analogiczny ruch po stronie Rosji i tym samym zwiększyło ryzyko zbrojnej konfrontacji. Ponadto utrzymywanie na stałe dużych sił zachodnich państw sojuszu na wschodniej flance, analogicznie do czasów pierwszej zimnej wojny XX wieku, wymagałoby zwiększenia nakładów obronnych zapewne powyżej trudnego już dzisiaj do osiągnięcia poziomu 2% PKB. Jeśli do tego dodamy nieuchronne negatywne skutki ekonomiczne pandemii koronawirusa, taka opcja wydaje się także wyjątkowo mało prawdopodobna.

Pozostaje zatem opcja *obrony głębokiej, manewrowej*. Z punktu widzenia strategicznego jest ona niejako naturalnym rozwiązaniem dla takiego podmiotu zbiorowego, jakim jest NATO. Zauważmy, że krytycznym czynnikiem strategicznym w takiej organizacji jest czas: nie siły, które są wystarczające; nie przestrzeń, którą też NATO dysponuje. A właśnie czas niezbędny na kolektywne decyzje i zebranie potrzebnych sił. Siły NATO mają skład wielonarodowy, o możliwościach transeuropejskiego i transatlantyckiego narastania w toku wojny. Szczególne znaczenie – jak pokazały choćby I i II wojna światowa – ma przerzut sił z kontynentu amerykańskiego. Na to potrzebny jest czas. A to najlepiej zapewnić może obrona głęboka i manewrowa.

Ale tu strategia znowu zderza się z polityką. Plusy strategiczne tej koncepcji podważane są przez jej minusy polityczne. Otóż państwa graniczne NATO zapewne będą przeciw niej, obawiając się, że w jakimś momencie wojny może zabraknąć konsensusu do jej kontynuowania i zajęte przez agresora terytoria zostaną wg prawa „faktów dokonanych” utracone na zawsze (lub co najmniej na nieokreślony czas negocjacji powojennych). Takie obawy mogą być artykułowane szczególnie co do groźby ewentualnej agresji na ograniczoną skalę. Zwłaszcza państwa bałtyckie NATO, ale także np. Polska, mają do tego uzasadnione powody. W rezultacie koncepcja manewrowej operacji obronnej, zakładająca czasowe oddawanie terenu, by zyskać czas na podciągnięcie sił z głębi, może jawić się jako zbyt ryzykowna dla państw wschodniej flanki NATO²⁰.

²⁰ *Detering Russian Aggression in the Baltic States Through Resilience and Resistance*, RAND, Santa Monica 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2779/RAND_RR2779.pdf, dostęp: 23.052020

W sumie, biorąc pod uwagę wszystkie powyższe uwarunkowania i argumenty strategiczne i polityczne wydają się, że kompromisowym rozwiązaniem w ramach NATO może okazać się rozmieszczenie na północno-wschodnim kierunku strategicznym (kraje bałtyckie i Polska) zgrupowania pierwszorzutowego o siłach co najmniej takich, aby równoważyć i odstraszać ewentualną agresję ograniczoną (nawiasem mówiąc logiczne byłoby, aby sojuszniczym dowódcą operacyjnym takich właśnie sił na tym kierunku był – na zasadzie tzw. „podwójnego kapelusza” - polski narodowy dowódca strategiczny na czas wojny²¹). Takie ugrupowanie może jednocześnie zapewniać warunki do prowadzenia głębokiej obrony manewrowej w razie wojny na dużą skalę. Oznacza to potrzebę zwiększenia obecnej wielkości sił w tym regionie. Warto podkreślić, że aby było ono maksymalnie skuteczne nie może ograniczać się tylko do zwiększonej ilości wojsk amerykańskich, ale powinno obejmować zwiększoną wysuniętą obecność wojskową także z innych (zachodnioeuropejskich) państw NATO²².

* * *

W sumie mimo ciągłego ryzyka wojny gorącej w euroatlantyckim środowisku bezpieczeństwa w nadchodzących latach najbardziej prawdopodobna jest jednak kontynuacja trwającej obecnie nowej, hybrydowej zimnej wojny między Rosją i Zachodem, z uwzględnieniem jej dwóch odmian – w miarę ustabilizowanej, przewidywalnej i bardziej niebezpiecznej, nasyconej ryzykami, zdestabilizowanej²³. Natomiast w dalszej perspektywie wydaje się, że wzrastać będą szanse na zdroworozsądkową kooperację w postaci chłodnego pokoju.

Zachód, a zwłaszcza NATO we współpracy z UE²⁴, musi zatem przygotować i realizować w praktyce adekwatną do tych warunków koncepcję strategiczną. Mimo wielu pozytywnych

²¹ Na ten temat patrz np. S. Koziej, *Zachód kontra Rosja: Podwójny kapelusz bezpieczeństwa* „Rzeczpospolita”, 6.05.2018, <http://www.rp.pl/Publicystyka/180509764-Zachod-kontra-Rosja-Podwojny-kapelusz-bezpieczenstwa.html>, dostęp: 23.05.2020

²² *Strengthening the Defense of NATO's Eastern Frontier*, CSBA 2019, https://csbaonline.org/uploads/documents/Stengthening_the_Defense_of_NATOs_Eastern_Frontier_WEB_1.pdf, dostęp: 23.05.2020

²³ S. Koziej, *NATO summit responds to Russia's hybrid cold war*, Geopolitical Intelligence Services Report, 12 July 2016, <https://www.gisreportsonline.com/nato-summit-responds-to-russias-hybrid-cold-war,defense,1916.html>, dostęp: 23.05.2020

²⁴ Szerokie naświetlenie warunków i wyzwań stojących przed euroatlantyckim systemem bezpieczeństwa – patrz: *System euroatlantycki i bezpieczeństwo międzynarodowe w multipolarnym świecie. Miejsce i rola Polski w euroatlantyckim systemie bezpieczeństwa*, red. naukowa J. M. Fiszer, ISP PAN, Warszawa 2013.

kroków o charakterze reagowania bieżącego w ostatnich pięciu latach²⁵, w tym także dotyczących reagowania na zagrożenia hybrydowe²⁶, z perspektywiczną strategią są jednak spore kłopoty. Miejmy nadzieję, że Zachód jednak ostatecznie skutecznie podejmie narzucone przez Rosję w ostatniej dekadzie wyzwania w sferze bezpieczeństwa euroatlantyckiego.

Bibliografia

1. Aleksandrowicz T. R., *Kluczowe megatrendy w bezpieczeństwie państwa XXI wieku*, DIFIN, Warszawa 2020
2. Brands H., *The dark art of political warfare: A primer*, American Enterprise Institute, February 6, 2020, <https://www.aei.org/wp-content/uploads/2020/02/The-dark-art-of-political-warfare.pdf>
3. Brzeziński Z., *Plan gry USA - ZSRR*, Nowe Wydawnictwo Polskie, Warszawa 1990
4. Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Świat Książki, Warszawa 1997
5. *By Other Means, Part I: Campaigning In The Gray Zone*, CSIS, July 2019, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/Hicks_GrayZone_interior_v4_FULL_WEB.pdf
6. *Capability and Resolve Deterrence, Security and Stability in the Baltic Region*, ICDS, February 2020, https://icds.ee/wp-content/uploads/2020/02/ICDS_Policy_Paper_Capability_and_Resolve_Brauss_Stoic_escu_Lawrence_February_2020.pdf
7. *Competing in the Gray Zone: Russian Tactics and Western Responses*, RAND 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2791/RAND_RR2791.pdf
8. Cordesman H., Hwang G., *U.S. Competition with China and Russia: The Crisis-Driven Need to Change U.S. Strategy. Working Draft*, CSIS, May 18, 2020, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/20200518_Burke_Chair.Gray_Zone.GH8_.pdf
9. *Dangerous Synergies. Countering Chinese and Russian Digital Influence Operations*, CNAS, May 2020, <https://s3.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS-Report-Dangerous-Synergies-May-2020-DoS-Proof.pdf?mtime=20200506164642>
10. *Deterring Russia in the Gray Zone*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, March 2019, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/download.cfm?q=1407>
11. *Deterring Russian Aggression in the Baltic States Through Resilience and Resistance*, RAND 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2700/RR2779/RAND_RR2779.pdf

Także: *A Transatlantic or European Perspective of World Affairs: NATO and the European Union Towards Problems of international Security in the 21st Century*, ed. A. Podraza, BIBLIOTECA BENJAMIN FRANKLIN 2017; s. 35 – 62

²⁵ *The Alliance Five Years after Crimea: Implementing the Wales Summit Pledges*, Edited by Marc Ozawa, NDC, December 2019, <http://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=621>, dostęp: 23.05.2020

²⁶ *NATO's response to hybrid threats*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm?selectedLocale=en, dostęp: 23.05.2020

12. *Enhancing deterrence and defence on NATO's northern flank: Allied perspectives on strategic options for Norway*, RAND 2020, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR4300/RR4381/RAND_RR4381.pdf
13. Fiszer J. M. (red.), *System euroatlantycki i bezpieczeństwo międzynarodowe w multipolarnym świecie. Miejsce i rola Polski w euroatlantyckim systemie bezpieczeństwa*, ISP PAN, Warszawa 2013
14. Forrest M. E., Cohen R. S., *Military Trends and the Future of Warfare: The Changing Global Environment and Its Implications for the U.S. Air Force*, RAND 2020, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2800/RR2849z3/RAND_RR2849z3.pdf
15. Hodges B., Bugajski J., Doran P. B., *Strengthening NATO's Eastern Flank. A Strategy for Baltic-Black Sea Coherence*, CEPA, November 2019, https://1f3d3593-8810-425c-bc7f-8988c808b72b.filesusr.com/ugd/644196_8754c3428d9d4da0adb29bef6df2f5b4.pdf
16. Jones G. (ed.), *Moscow's War in Syria*, CSIS, May 2020, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/Jones_MoscowsWarinSyria_WEB_update.pdf?J1rQM6.th1g6DA034fNCT_DmxTFYpJPx
17. Kagan F. W., Bugayova N., Cafarella J., *Confronting the Russian Challenge*, Institute for the Study of War, June 2019, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20CTP%20Report%20-%20Confronting%20the%20Russian%20Challenge%20-%20June%202019.pdf>
18. Kissinger H., *Porządek światowy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2017
19. Koziej S., *Ewolucja i scenariusze kształtowania się środowiska bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Bezpieczeństwo Europy w globalnym świecie. Szanse i zagrożenia przyszłości w warunkach przesileń cywilizacyjnych*, redakcja naukowa: Jerzy Kleer, Konrad Prandeki, PAN, Warszawa 2018, s. 280 – 309, <http://koziej.pl/wp-content/uploads/2018/12/Koziej-Ewolucja-i-scenariusze-%C5%9Brodowiska-bezpe.pdf>
20. Koziej S., *Hybrydowa zimna wojna w Europie*, „Pulaski Policy Papers”, Warszawa, 05.09.2016 r.; http://pulaski.pl/wp-content/uploads/2015/02/Pulaski_Policy_Papers_Nr_20_16.pdf
21. Koziej S., *NATO summit responds to Russia's hybrid cold war*, Geopolitical Intelligence Services Report, 12 July 2016, <https://www.gisreportsonline.com/nato-summit-responds-to-russias-hybrid-cold-war,defense,1916.html>
22. Koziej S., *Obrona strategiczna NATO w warunkach hybrydowej zimnej wojny*, „Pulaski Policy Papers”, Warszawa 19.08.2019, https://pulaski.pl/wp-content/uploads/2019/08/Pulaski_Policy_Paper_Nr_06_19.pdf
23. Koziej S., *Rozmowy o bezpieczeństwie*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2016, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/ksiazki/Rozmowy_o_bezpieczenstwie_Koziej.pdf
24. Koziej S., *Rozważania o bezpieczeństwie*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2016, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/O_bezpieczenstwie_narodowym_Polski_okladka.pdf
25. Koziej S., *Studia o bezpieczeństwie*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2017

26. Koziej S., *The Euro-atlantic security Dillema from the perspective of Central and Eastern Europe*, [w:] *Bezpieczeństwo militarne i pozamilitarne w regionie UE – NATO*, red. I. Oleksiewicz, A. Woźny, Rambler Press, Warszawa 2018
27. Koziej S., *Zachód kontra Rosja: Podwójny kapelusz bezpieczeństwa*, „Rzeczpospolita”, 6.05.2018, <http://www.rp.pl/Publicystyka/180509764-Zachod-kontra-Rosja-Podwojny-kapelusz-bezpieczenstwa.html>
28. Kroenig M., *A Strategy for Deterring Russian Nuclear De-Escalation Strikes*, Atlantic Council, April 2018, http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/Atlantic%20Council_StrategyDeterringRussianNuclearDeEscalation.pdf
29. Lanoszka A., Hunzeker M. A., *Conventional Deterrence and Landpower in Northeastern Europe*, Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, March 2019, <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/download.cfm?q=1404>
30. Lucas E., *Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2008
31. Mahnken T. G., *Forging the Tools of 21st Century. Great Power Competition*, CSBA 2020, https://csbaonline.org/uploads/documents/GPC_Final_Report_Web.pdf
32. Michaels J. H., *It's that time of the decade again: some considerations for NATO's eighth Strategic Concept*, NDC, Policy Brief 02-20, <http://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=626>
33. NATO's response to hybrid threats, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_156338.htm?selectedLocale=en
34. Pacek B., *Wojna hybrydowa na Ukrainie*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2018
35. Podraza A. (ed.), *A Transatlantic or European Perspective of World Affairs: NATO and the European Union Towards Problems of international Security in the 21st Century*, BIBLIOTECA BENJAMIN FRANKLIN 2017
36. *Russia's Hostile Measures: Combating Russian Gray Zone Aggression Against NATO in the Contact, Blunt, and Surge Layers of Competition*, RAND 2020, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2500/RR2539/RAND_RR2539.pdf
37. Schramm H., Chlan K.A., Kouretsos P., *COVID-19, Analysis and Policy Implications*, CSBA, April 7, 2020, https://csbaonline.org/uploads/documents/COVID-19_Analysis_and_Policy_Implications.pdf
38. Simon L., Lanoszka A., *The Post-INF European Missile Balance: Thinking About NATO's Deterrence Strategy*, TNSR, Summer 2020, <https://tnsr.org/2020/05/the-post-inf-european-missile-balance-thinking-about-natos-deterrence-strategy/>
39. Sokolski H. D. (ed.), *Getting MAD: nuclear mutual assured destruction, its origins and practice*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, November 2004
40. Springborg R., Williams F. C., Zavage J., *Security Assistance in the Middle East: A Three-Dimensional Chessboard*, Carnegie Middle East Center, February 06, 2020, https://carnegieendowment.org/files/Springborg_Williams_Zavage_-_Security_Assistance1.pdf
41. *Strengthening the Defense of NATO's Eastern Frontier*, CSBA 2019, <https://csbaonline.org/uploads/documents/Stengthening the Defense of NATOs Eastern Frontier WEB 1.pdf>
42. Tardy T. (ed.), *COVID-19: NATO in the Age of Pandemics*, NDC, Rome 2020

43. Tardy T. (ed.), *NATO at 70: No Time to Retire*, NDC, Rome, 2020, <http://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=627>
44. *The Alliance Five Years after Crimea: Implementing the Wales Summit Pledges*, Edited by Marc Ozawa, NDC, December 2019, <http://www.ndc.nato.int/download/downloads.php?icode=621>
45. *The Future of Warfare in 2030*, RAND, 2020, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2800/RR2849z1/RAND_RR2849z1.pdf
46. *The Growing Need to Focus on Modern Political Warfare*, RAND 2019, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/RB10000/RB10071/RAND_RB10071.pdf
47. Thomas T. L., *Russia Military Strategy: Impacting 21st Century Reform And Geopolitics*, FMSSO 2015, <https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-books/195605/download>
48. Thomas T. L., *Russian Military Thought: Concepts and Elements*, MITRE, August 2019, <https://community.apan.org/wg/tradoc-g2/fmso/m/fmso-books/295558/download>
49. *Until Something Moves. Reinforcing the Baltic Region in Crisis and War*, International Centre for Defence and Security, April 2020, https://icds.ee/wp-content/uploads/2020/03/ICDS_Report_Until_Something_Moves_Hodges_Lawrence_Wojcik_April_2020_cor.pdf
50. Valášek T. (ed.), *New Perspectives on Shared Security: NATO's Next 70 Years*, Carnegie 2019, https://carnegieendowment.org/files/NATO_int_final1.pdf
51. Шарковский А., *В современной войне воюют технологии. Основная ударная нагрузка в боевых действиях нашего времени ложится на авиацию*, „Независимая газета”, 22.12.2017, http://nvo.ng.ru/concepts/2017-12-22/1_978_technologies.html

=====